

Jan Gancewski

"Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej", Warszawa 2002 : [recenzja]

Echa Przeszłości 5, 440-446

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wprawdzie w ostatnim rozdziale (*Dziedzictwo Kart Hadaszt*), lecz prezentuje zbyt ograniczoną formę w stosunku do wagi problemu. Próba rozliczenia się z kulturą Kartaginy została wyrażona w formie eseju. Uważam, iż autor bardzo słusznie postąpił tutaj odwołując się do skrajnych wniosków H. Bengstona, a nade wszystko wyważonych opinii W. V. Harrisa, jednego z najwybitniejszych badaczy kultury (w tym i mentalności) starożytnych.

Reasumując należy podkreślić, że praca napisana jest prostym, potoczyszym, dziennikarskim językiem, co sprawia, że istotnie dobrze ją się czyta. Niestety, całość zawiera także niedociągnięcia warsztatowe i usterki techniczne. Dla przykładu, jeden z najwybitniejszych badaczy historii Kartaginy, Kahrstedt, miał na imię Urlich, nie zaś Otto, jak dowiadujemy się z pracy Krzysztofa Kęćka.³² Usterki zawierają również obcojęzyczne tytuły prac cytowanych przez autora.³³ Najważniejsza jest jednak treść książki. Po przeczytaniu tej pracy mam mieszane uczucia. Zapowiedziana próba indywidualnego spojrzenia na dzieje nie zaskakuje bowiem jakimś szczególnym, oryginalnym rozwiązaniem. Sugerując się tytułem, oczekiwałem od tej pracy pewnego rodzaju wizji społeczeństwa kartagińskiego. Ten zasadniczy trzon problematyczny rozmył się jednak w gąszczu partykularnych kwestii. Czytając *Dzieje Kartagińczyków* odnoszę wrażenie, że autor nie mógł zdecydować się, czy jego książka ma być zbiorem esejów, pomocą dydaktyczną, czy opracowaniem naukowym. Stworzył zatem pracę pełną kompromisów, bez jakiejś naczelnej, wykrystalizowanej idei.

Miron Wolny

***Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej*, pod red. Marcelgo Antoniewicza, Instytut Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Polskie Towarzystwo Heraldyczne, wyd. DiG, Warszawa 2002, ss. 608, mapy, szkice, ilustracje, zdjęcia.**

Od kilkunastu lat możemy zaobserwować szybki rozwój badań nad dziejami zamków w Europie. Ich fundacje, powstawanie, budowę oraz późniejsze funkcjonowanie oraz rolę na określonym terytorium, badają nie tylko znawcy kasteologii, ale również historycy zajmujący się poszczególnymi epokami,

³² K. Kęćka, *Dzieje*, s. 9.

³³ Np. *A Reappraisal* (powinno być *A Reappraisal*), s. 246.

historycy sztuki (w tym architektury), gospodarki, ale również znawcy dziejów literatury oraz kultury. Ta interdyscyplinarność, która została zresztą podkreślona w przedmowie do recenzowanego opracowania przez Marcelego Antoniewicza, jest jak najbardziej zrozumiała i dowodzi nie tylko poszukiwania nowych związków między dyscyplinami nauki i próby ciągłego uzupełniania kompletu dziejów związanych z zamkami, ale również zwraca uwagę na szeroki wymiar zagadnienia, jakim jest zamek, szczególnie średniowieczny. Pod tym względem prezentowane dzieło jest ze wszech miar interdyscyplinarne i zgodne z nowymi trendami w badaniach, nie tylko zresztą nad zamkami, ale w ogóle nad dziejami, przede wszystkim Europy średniowiecznej.

Recenzowane opracowanie stanowi pracę zbiorową i jest podzielone na sześć dużych rozdziałów. Są to w kolejności występowania: *U genezy i podstaw funkcjonowania rezydencji obronnych*, *Zamki w państwach, krainach i prowincjach*, *Na rubieżach i przy szlakach handlowych*, *Ze studiów nad wybranymi obiektami*, *Konserwacja – ekspozycja – popularyzacja*, *Zamki w kulturze literackiej i symbolicznej*¹. W tychże są zamieszczone artykuły autorów z Polski i innych krajów takich jak Czechy, Niemcy, Ukraina, Rosja, Litwa i Białoruś. Pierwszy z działów zawiera trzy artykuły autorstwa: Jana Szymczaka², Vratislava Vanicka³ oraz ks. Jana Związek⁴. W drugim najobszerniejszym dziale są zamieszczone artykuły dwunastu autorów: Krzysztofa Dumala⁵, Mirosława Placka⁶, Franza Staaba⁷, Leszka Kajzera⁸, Henadza Semancuka⁹, Janusza Pietrzaka¹⁰, Idziego Panica¹¹, Małgorzaty Chorowskiej¹², Feliksa Kiryka¹³,

¹ *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej*, pod red. Marcelego Antoniewicza, Instytut Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Polskie Towarzystwo Heraldyczne, wyd. DiG, Warszawa 2002, ss. 608, 2 mapy w załączeniu.

² J. Szymczak, *Zamki i pieniądze w średniowiecznej Polsce*, ibidem, s. 13-23.

³ V. Vanicek, „Pravo na hrad” a hradni regal – hodnoceni souvislosti revindikacnich sporu ve 13. století v českých a alpských zemích, ibidem, s. 24-50.

⁴ Ks. J. Związek, *Kapelanie w zamkach obronnych na terenie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej i ziemi wieluńskiej w późnym średniowieczu*, ibidem, s. 51-63.

⁵ K. Dumala, *Zamki krzyżowców w Outremer*, ibidem, s. 65-78.

⁶ M. Placek, *Promeny venkovských sídel moravského středověku*, ibidem, s. 79-93.

⁷ F. Staab, *Bolandische Burgen unter Rudolf von Habsburg 1273-1276*, ibidem, s. 94-110.

⁸ L. Kajzer, *Małe czy duże, czyli o tzw. zamkach na Niżu Polskim*, ibidem, s. 111-132.

⁹ H. Semancuk, *Wschodnioeuropejski zamek we wczesnym średniowieczu – geneza i funkcjonowanie (według danych z Białorusi)*, ibidem, s. 133-145.

¹⁰ J. Pietrzak, *Zamki państwowe prowincji wielkopolskiej na przełomie średniowiecza i nowożytności*, ibidem, s. 146-167.

¹¹ I. Panic, *Zamek książęcy – miasto na Górnym Śląsku w średniowieczu. Próba modelu przestrzeni fizycznej na przykładzie księstwa cieszyńskiego*, ibidem, s. 168-181.

¹² M. Chorowska, *Zamek jako rezydencja książęca na Dolnym Śląsku w XIII wieku na tle zachodnioeuropejskim*, ibidem, s. 182-208.

¹³ F. Kiryk, *Umocnienia obronne w miastach Małopolski*, ibidem, s. 209-215.

Karola Olejnika¹⁴, Mirosława Nagielskiego¹⁵ oraz jako ostatni w tym dziale artykuł Aleksandra Ławrientiewa¹⁶.

W trzecim rozdziale jest zaprezentowanych sześć artykułów następujących badaczy: Stanisława Kołodziejskiego¹⁷, Gabriela Lukaca¹⁸, Aleksandra Krawcewicza¹⁹, Marcelego Antoniewicza²⁰, Jewgenija Sinkiewicza²¹, Aleksandra Konika²².

W czwartym z kolei rozdziale, który zawiera dwanaście artykułów, są zamieszczone prace następujących autorów: Jerzego Rajmana²³, Błażeja Śliwińskiego²⁴, Waldemara Rozyńskiego²⁵, Sobiesława Szybkowskiego²⁶, artykuł wspólny Waldemara Glińskiego i Czesława Hadamika²⁷, kolejny artykuł wspólny autorstwa Aleksandra Andrzejewskiego i Leszka Kajzera²⁸, publikacja źródłowa autorstwa Beaty Możejko²⁹, ponownie wspólna publikacja tym razem autorstwa Tadeusza Stępnia oraz Rafała Stępnia³⁰, artykuł Włodzimierza

¹⁴ K. Olejnik, *Zamek w strukturach politycznych i militarnych państwa szlacheckiego*, ibidem, s. 216-227.

¹⁵ M. Nagielski, *Miasta i twierdze Rzeczypospolitej w dobie rokoszu Jerzego Lubomirskiego*, ibidem, s. 228-242.

¹⁶ A. Ławrientiew, *„Dwory” bojarские epoki przedpietrowskiej: niepoznana struktura tworząca feudalne społeczeństwo rosyjskie*, ibidem, s. 241-245.

¹⁷ S. Kołodziejski, *Początki zamków w Karpatach polskich*, ibidem, s. 247-255.

¹⁸ G. Lukac, *K pociatkom hradnej architektury v karpatskej oblasti na severnom Slovensku*, ibidem, s. 256-268.

¹⁹ A. Krawcewicz, *Zamki Giedymina przy zachodniej granicy Litwy*, ibidem, s. 269-274.

²⁰ M. Antoniewicza, *Zamki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej w przestrzeni społecznej XIV-XV wieku*, ibidem, s. 275-314.

²¹ J. Sinkiewicz, *Państwowa ekspansja Rosji na południe i systemy miast – twierdz Zadnieprza i Zadniestrza*, ibidem, s. 315-319.

²² A. Konik, *Cherson w systemie państwowych fortyfikacji rosyjskiego imperium*, ibidem, s. 320-321.

²³ J. Rajman, *Kościół i klasztor krakowskie jako element układu obronnego średniowiecznego miasta*, ibidem, s. 323-330.

²⁴ B. Śliwiński, *O wieży w grodzie gdańskim w drugiej połowie XIII wieku*, ibidem, s. 331-338.

²⁵ W. Rozyński, *Zamek krzyżacki w Papowie Biskupim – klasztor, warownia, ośrodek administracyjny i gospodarczy*, ibidem, s. 339-352.

²⁶ S. Szybkowski, *Zamek w powiecie kcyńskim w XIV – połowie XV wieku i jego właściciele*, ibidem, s. 353-373 (wraz z trzema tablicami genealogicznymi przedstawiającymi, na pierwszej: krąg rodziny Pałuków z Szubina, na drugiej: potomstwo wojewody siedmiogrodzkiego Ścibora ze Ściborzyc, a na trzeciej: potomstwo wojewody brzeskiego Macieja z Łabiszyna herbu Laska).

²⁷ W. Gliński i Cz. Hadamik, *Zamek królewski w Chęcinach – zarys problematyki badawczej i konserwatorskiej. Próba periodyzacji funkcjonalno – przestrzennej obiektu*, ibidem, s. 374-390.

²⁸ A. Andrzejewski i L. Kajzer, *Zamek królewski w Szydłowie w świetle najnowszych badań terenowych*, ibidem, s. 391-409.

²⁹ B. Możejko, *Rozliczenia Hynka Szumborskiego z zaciężnymi z zamków w Brodnicy w Chełmnie w 1473 roku*, ibidem, s. 410-418, publikacja źródłowa z zasobów Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, z XX działu głównego, Ordensbriefarchiv (dalej: OBA), sporządzona na podstawie mikrofilmu przechowywanego w Archiwum Państwowym w Toruniu.

³⁰ T. Stępień i R. Stępień, *Zamek w Trembowli w XV-XVII wieku i jego funkcja w regionie*, ibidem, s. 419-427.

Priszlaka³¹, Oksany Karliny³², Jadwigi Borowskiej – Antoniewicz³³ oraz ostatni w tym dziale artykuł Jana Golonki OSPPE³⁴. Kolejny, przedostatni rozdział składa się z sześciu referatów autorstwa następujących badaczy: Mirosława Przyłęckiego³⁵, Jerzego Lodowskiego³⁶, Anny Marciniak-Kajzer³⁷, Janusza Bogdanowskiego³⁸, Jürgena Keddigkeita³⁹ i Lucyny Kudła⁴⁰.

Ostatni z prezentowanych rozdziałów omawianej pracy zawiera dziewięć referatów, następujących autorów: Bogusława Czechowicza⁴¹, Bartłomieja Szyndlera⁴², dwa artykuły Genadija W. Raźniowa⁴³, Artura Kwaśniewskiego⁴⁴, Renaty Gałaj⁴⁵, Bożeny Popiołek⁴⁶, wspólnego autorstwa Krzysztofa Czajkowskiego i Andrzeja J. Zakrzewskiego⁴⁷ oraz jako ostatni Marka Cetwińskiego⁴⁸.

W sumie ta pokaźna praca zbiorowa zawiera aż 48 różnorodnych artykułów, różnej objętości oraz bardzo różnej szczegółowości. Różnią się przy tym nie tylko przynależnością do jednego z sześciu zaprezentowanych głównych rozdziałów opracowania, ale również ujęciem tematu oraz podejściem metodologicznym do przedstawianej problematyki.

---

³¹ W. Priszlak, *Zamek w Bierenach (z historii fortyfikacji na zachodnim Podolu)*, ibidem, s. 428-435.

³² O. Karlina, *Zamek otycki w historii Wołynia*, ibidem, s. 436-442.

³³ J. Borowska – Antoniewicz, *Z dziejów pałacu w Złotym Potoku*, ibidem, s. 443-451.

³⁴ J. Golonka, *Militarne tradycje wzgórza jasnogórskiego*, ibidem, s. 452-457.

³⁵ M. Przyłęcki, *Zamek w trwałej ruinie – nowe funkcje, ochrona, ekspozycja (wybrane zamki Dolnego Śląska)*, ibidem, s. 459-483.

³⁶ J. Lodowski, *Badania, rekonstrukcja i konserwacja odkrytych reliktów zamku rycerskiego w Górach Bardzkich koto Barda*, ibidem, s. 484-490.

³⁷ A. Marciniak-Kajzer, *Drewno na zamkach, czyli o czym na ogół zapominamy*, ibidem, s. 491-496.

³⁸ J. Bogdanowski, *Jura warowna jako „kulturowy zasób turystyczny”*, ibidem, s. 497-509.

³⁹ J. Keddigkeit, *Leksykon zamków położonych w landzie Rheinland-Pfalz – projekt studiów*, ibidem, s. 510-521.

⁴⁰ L. Kudła, *Zamki i regiony – zakres wiedzy i umiejętności na różnych szczeblach szkolnej edukacji historycznej*, ibidem, s. 522-527.

⁴¹ B. Czechowicz, *Zamek jako manifest władcy – przyczynek do dziejów i ikonologii zamku w Cieszynie*, ibidem, s. 529-536.

⁴² B. Szyndler, *Ikonografia zamku w Będzinie*, ibidem, s. 537-542.

⁴³ G.W. Raźniow, *Przestrzeń baszty zamkowej w społecznej świadomości i herbie Inguszetii*, ibidem, s. 543-551; idem, *Smoleńska ściana obronna we współczesnej symbolice*, ibidem, s. 552-559.

⁴⁴ A. Kwaśniewski, *Zamek jako kreacja przestrzeni mistycznej. Geneza architektury XVII-wiecznego zamku w Ratnie Dolnym w świetle legendy rodowej von Osterbergów*, ibidem, s. 560-568.

⁴⁵ R. Gałaj, *Zamek w polskiej literaturze nowożytnej*, ibidem, s. 569-579.

⁴⁶ B. Popiołek, *Forteca w białogłowskich rękach – kobiety fundatorki i administratorki zamków i dóbr w czasach saskich*, ibidem, s. 580-589.

⁴⁷ K. Czajkowski i A.J. Zakrzewski, *Zamek w kulturze literackiej przelomu Oświecenia i Romantyzmu*, ibidem, s. 590-604.

⁴⁸ M. Cetwiński, *Josefa Pekara Kniha o Kosti jako model monografii kasteologicznej*, ibidem, s. 605-608.

W dalszej części mojej recenzji chciałbym się skupić na wskazaniu nie tyle głównej problematyki poszczególnych artykułów zamieszczonych w omawianym tomie, co przede wszystkim na określeniu i scharakteryzowaniu ich głównych „lepszych” i „gorszych” stron, poczynając od stosowanej metodologii konstrukcji całej pracy do omawianych zagadnień, a na przedstawieniu głównych i charakterystycznych cech koncepcji merytorycznej pracy, kończąc.

Dobłą stroną prezentowanego zbioru artykułów jest szeroki zakres omawianej tematyki. Z drugiej zaś strony właśnie taki, a nie inny zakres stwarza wrażenie jakby dobranego, przede wszystkim pod kątem autorów i ich prezentacji, przez co stwarza nieodparte wrażenie, że dopiero w drugiej kolejności zostały utworzone tytuły rozdziałów w książce. Można tak twierdzić z dwóch podstawowych powodów. Po pierwsze, pomimo że problematyka większości artykułów uzupełnia się i tworzy obraz bardziej szczegółowy, to jednak z powodzeniem można znaleźć problemy, które bardziej mogłyby do siebie przystawać pod względem przedstawianej problematyki, niż te zaprezentowane w recenzowanej pracy. Bo dlaczego obok genety i podstaw funkcjonowania zamków pojawia się w pracy np. rozdział (skądinąd bardzo ciekawy, ale chyba powinien być zamieszczony w innej książce) dotyczący miejsca zamków w kulturze literackiej i symbolicznej, czy nie jest to np. dobry tytuł na oddziałną syntezę lub również pracę zbiorową? Zamiast tego można było bardziej rozwinąć rozdział pierwszy i tym samym w lepszy sposób skupić się na przedstawieniu genezy oraz późniejszego funkcjonowania budowli obronnych określanych mianem *zamku*, nie tylko przy tym jak mamy w jego tytule *rezydencji obronnych* ale przede wszystkim właśnie budowli o charakterze zamkowym. Zresztą sam rozdział nie jest reprezentatywny dla współczesnego stanu badań i wiedzy w Europie na ten temat⁴⁹.

Po drugie sygnalizowane już wyżej przeze mnie dysproporcje między poszczególnymi rozdziałami w pracy mogą jeszcze bardziej utwierdzić czytelnika w przekonaniu, że do doboru materiału do omawianej publikacji wkradła się dość duża doza przypadkowości, co w konsekwencji powoduje bardzo poważne uogólnienia, a w niektórych przypadkach ledwie zarysowanie problematyki⁵⁰, która pozostawia przy tym również bardzo dużo luk merytorycznych do wypełnienia, nawet w swoich podstawowych zarysach. Nie można się z powyższych powodów zgodzić z częścią stwierdzenia umieszczonego przez

---

⁴⁹ Rozdział ten jest bardzo wąski i sprawia wrażenie jakby autorzy musieli go umieścić w pracy gdyż pojawiły się „przypadkiem” trzy artykuły na trzy „przypadkowe” tematy, które w żaden sposób nie wyczerpują nawet w zarysie tytułu tegoż rozdziału, co nie znaczy, że same w sobie nie są bardzo wartościowe. Pominęto tu szereg potencjalnych autorów, przede wszystkim z Torunia, Warszawy, Gdańska i Poznania, którzy mogli by wnieść do tegoż więcej szczegółów, a zarazem wiedzy bardziej reprezentatywnej dla badań nad wskazanym problematyką.

⁵⁰ Tak jest w przypadku niektórych przyczynków badaczy zza wschodniej granicy.

Wydawcę na ostatniej stronie (skądinąd bardzo ciekawej obwoluty): *Książka ta jest najobszerniejszym na przestrzeni ostatnich kilku dziesiątków lat podsumowaniem dorobku polskiej kasteologii ...* Można jednakże zgodzić się z drugą częścią tegoż samego zdania od Wydawcy, która mówi: ... *jako taka* (książka – przyp. J.G.) *stanowić będzie istotny punkt odniesienia dla przyszłych badań.* Niewątpliwie tak dopiero (sic!) będzie w przyszłości, przede wszystkim ze względu na różnorodności poruszanych wątków i wielorakość zaprezentowanych problemów, chociaż nie wszyscy badacze zajmujący się tą problematyką będą mogli znaleźć dla siebie istotny punkt odniesienia dla dalszych badań. To ostatnie stwierdzenie można oprzeć na analizie treści pracy zarówno jako całości jak i jej poszczególnych części. Większość zamieszczonych w niej artykułów oraz przyczynków jest poświęcona bardzo wąskiemu zagadnieniu, którymi zajmują się od jakiegoś czasu badacze je opisujący i jako takie mogą przez to służyć dla dalszego rozwijania badań, ale prawie wyłącznie indywidualnych, przez te same osoby, które te artykuły napisały. W większości nie mogą się one przez to stać podstawą do dalszych szeroko zakreślonych badań (rozumianych jako podsumowanie dotychczasowych badań), gdyż brakuje im po pierwsze ogólnego i syntetycznego spojrzenia na przedstawiane zagadnienia, oraz po wtóre postawienia głównych pytań i wytyczenia podstawowej problematyki. Niejednokrotnie są przez to tylko wzmianką lub niewielkim przyczynkiem do dokonania późniejszych, już bardziej dokładnych opisów⁵¹. Są jednak również prace, których treść stanowi szersze tło dla dalszych badań, m.in.: J. Szymczaka, F. Staaba, F. Kiryka, K. Olejnika, M. Nagielskiego, M. Przyłęckiego, A. Marciniak-Kajzer i jeszcze kilka innych.

Należałoby się zastanowić czy nie lepszym rozwiązaniem byłoby wydanie serii prac pod wspólnym tytułem, takim jaki ma omawiana książka, w których można by pokusić się na zaprezentowanie szerszych badań pod kątem wybranej, wyżej przedstawionej, problematyki. Poszczególne tomy mogłyby zawierać podtytuły zgodne z obecnymi rozdziałami książki lub nieco zmodyfikowane. Wówczas można by mówić o stworzeniu pewnego spektrum złożonego z badaczy i ich badań oraz z kręgu osób zainteresowanych problematyką bardziej monotematyczną, a przez to w całości bardziej szczegółową, a prace stałyby się przez to bardziej dokładne i lepiej przygotowane, o większych walorach naukowych niż komercyjnych.

Do prac, które zasługują na szczególną uwagę specjalisty, w zakresie badań nad przeszłością zamków, są przede wszystkim artykuły autorstwa: W. Rozyrkowskiego, S. Szybkowskiego, I. Panica, M. Chorowskiej czy też w końcu wspólne artykuły W. Glińskiego i Cz. Hadamika oraz

---

⁵¹ Por. przypis 50.

A. Andrzejewskiego i L. Kajzera. Jest tak przede wszystkim z powodu zastosowania przy ich pisaniu metod analitycznych do odtworzenia dziejów poszczególnych obiektów zamkowych, przedstawianych nie tylko jako budowle stricte obronne, ale również gospodarcze, będące miejsce kultu religijnego oraz miejscem zamieszkiwania przez konkretne osoby, czy też rody, a wreszcie jako obiektów architektonicznych. Wielowarstwowa analiza niewątpliwie umożliwiła lepsze przedstawienie ich dziejów.

Bardzo ciekawym i pożytecznym dodatkiem, na tle innych artykułów, jest edycja źródłowa zamieszczona w pracy przez B. Możejko. Dotyczy ona rozliczenia dowódcy wojsk zaciężnych z załogami tychże wojsk w niektórych zamkach ziemi chełmińskiej po wojnie trzynastoletniej. Jest to jeden z zachowanych z 1473 r. w Ordensbriefarchiv⁵² rachunków, którego publikacja umożliwi na pewno lepsze poznanie problematyki funkcjonowania wojsk zaciężnych oraz ich składu i służby.

W sumie otrzymaliśmy pokaźną dozę szeroko rozumianej i różnorodnej (nie zawsze przy tym spójnej), nie tylko pod kątem naukowym ale również sposobu prezentowanych badań, wiedzy o zamkach, ich przeszłości, funkcjach, przeobrażeniach i funkcjonowaniu w przestrzeni społecznej minionych wieków w Europie środkowej i wschodniej. I pomimo różnej wartości zamieszczonego w niej materiału i w niektórych przypadkach bardzo wyrywkowego i przyczynkowego traktowania prezentowanej problematyki, w wielu dziedzinach badań kasteologicznych niniejsza książka będzie służyć za wartościowy punkt odniesienia do dalszych badań.

Jan Gancewski

Robert Szcześniak, *Kłuszyn 1610*, wyd. Bellona, Warszawa 2004, ss. 135.

Dom Wydawniczy Bellona oddał do naszych rąk kolejną pozycję z serii: *Historyczne bitwy*. Tym razem, książka jest kierowana przede wszystkim do czytelników interesujących się historią polskiej wojskowości, szczególnie wojskowości staropolskiej. Omawiana jest batalia stoczona 4 lipca 1610 roku nieopodal miejscowości Kłuszyn (mniej więcej w połowie drogi między Moskwą a Smoleńskiem). W bitwie tej brały udział, z jednej strony wojska polskolitewskie pod dowództwem hetmana polnego koronnego Stanisława Żółkiewskiego, z drugiej strony wojska moskiewskie, wsparte przez zaciężne oddziały

---

⁵² OBA, nr 16452, k. 1-7.